

צדקה של אשה נשואה *

אין ספק כי אשה היא בת חיובים ועונשין כאיש (ב"ק טו, א). כך היא נושאת באחריות לחיוביה ועסקותיה. אולם מעמדה כאשה נשואה יוצר בעיות מעשיות כמבואר להלן. אשת-איש אינה עומדת כיחידה לעצמה. היא חיה בצל בעלה. כך בדרך-כלל אין לה רכוש משלה. כי כידוע מתחלקים נכסי האשה לשלשה סוגים.¹

(א) נכסי צאן ברזל — אלו הנכסים שהאשה שמה ומכניסה לבעלה כנדוניה. הם באחריות הבעל, וכשתאלמן או תתגרש היא גובה אותם או את ערכם המוסכם.

(ב) נכסי מלוג — שאר נכסיה, בין אלה שהיו לה מלפני הנשואין ובין אלה שנפלו לה משנשאת, קנויים לה בגופם אך משועבדים לבעל לפירות ולירושה. על-כך נאמר כי מה שקנתה אשה קנה בעלה.

(ג) תתכן אפשרות שבעלה או אחר נתן לה דבר על מנת שאין לבעלה רשות בו. כן יתכן שהבעל מותר על זכותו לפירות בנסיבות מסוימות, ואז יש לה רכוש פרטי משלה.

עסקאות עם אשת-איש

מכאן שבדרך-כלל אין לה רכוש משלה ובכמה מקומות מצינו השלכות מצב זה על מעמדה בענין חיוביה ועסקותיה.

המשנה בפרק החובל (ב"ק פו, א) אומרת כי אשת-איש שהזיקה פטורה מלשלם דמי חבלתה עד לכשתתאלמן או תתגרש ויהא לה רכוש משלה שאינו משועבד

* מאמר זה (בשניונים) נכתב כפרק בעבודת-גמר בפקולטה למשפטים, ירושלים, בנושא "אחריות בעל לחובות אשתו". בחפוש המקורות למאמר זה נעזרתי בספר "מצוות הבית" להרב יוסף דב עפשטיין.

1 ראה סכום הדברים בספרו של ד"ר שרשבסקי "דיני משפחה", מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת עמ' 153.

לבעלה. התוספתא בערכין² מציינת כי אין גובין מאשה את נדרה אלא אם כן יש לה כעת ממון משלה.

וכן גם באשר לעסקותיה. האשה קרובה לבעלה ועסקיו, והרבה פעמים מחזיקה ברכוש שלו. כך, אם מתוך כוונה רעה ויותר מכך מתוך הוראת היתר לעצמה או סתם רשלנות מסוגלת היא להתעסק, לסחור ואף ליתן במתנה או כצדקה רכוש של בעלה.

כבר התנאים עמדו על המשמר בענין מכירה וצדקה שלה ובענין קבלת פקדון מידה. המשנה בסוף ב"ק (ק"ח, ב) אומרת: אין לוקחין מן הרועים צמר... אבל לוקחין מן הנשים כלי צמר ביהודה וכלי פשתן בגליל ועגלים בשרון, וכולן שאמרו להטמין אסור ולוקחין ביצים ותרנגולין בכל מקום.

המשותף לכל אלה הוא כי ממון אחרים מצוי בידם והם חשודים בכך שהם סוחרים בו, אלא שביחס לאשה התירו לקחת צמר כי "זו היא מלאכת נשים והן עצמן עושות ומוכרות ולדעת בעליהן הוא" (רש"י שם).

הברייתא שם (ק"ט, א) מוסיפה כי אין לוקחין מן הנשים יינות שמנים וסלתות, "שדרך האיש למוכרין ואין עושה את אשתו שליח לכך ושמא גנבתו מבעלה" (רש"י שם). וכן ביחס לצדקה, "גבאי צדקה לוקחין מהן דבר מועט אבל לא דבר מרובה". ובהמשך שם מספרת הגמ' כי רבינא קבל מנשי מחוזא תכשיטין יקרים לצדקה, ומסבירה כי ביחס לעשרים היה זה דבר מועט.

הכלל הוא שבעיסקאות עם הנשים יש לבדוק האם לפי אופי העיסקה ותנאיה נוכל להניח שהן פועלות ברשות בעליהן או שמא יש לחשוש שגנבו ממנו מדעת או שלא מדעת.³

וכך נפסק ברמב"ם⁴: "אין לוקחין מן הנשים ומן העבדים ומן הקטנים אלא דברים שחזקתן שהן שלהן מדעת הבעלים, כגון נשים שמכרו כלי פשתן...".

יש לעמוד על כך כי באותם מקרים בהם התירו, הטעם הוא לפי הרמב"ם כי אנו תולים שהממון שלהן הוא. אולם ברש"י הנ"ל⁵ משמע שהטעם הוא משום שהאשה פועלת ברשות הבעל, היינו שרואים אותה כשלוחתו.

כך גם משמע קצת בברייתא הנ"ל בב"ק שמביאה בשם רשב"ג כי "לוקחין מנשים זיתים במועד בגליל העליון שפעמים אדם בוש למכור על פתח ביתו ונותן לאשתו ומוכרת".

בענין פקדונותיה נאמר בבבא בתרא נא, ב: "ת"ר אין מקבלין פקדונות לא מן הנשים... קבל מן האשה יחזיר לאשה, ואם מתה יחזיר לבעלה...". ומסביר הרשב"ם "דאיכא למימר גנבום לבעליהם... ואסור לסייע ידי עוברי עבירה וכשלא יקבלו מהם יחזירו למקום שגנבו".

2 פ"א ה"ב. הובאה גם בתוס' ערכין ב, א ד"ה נשים.

3 ועי' גטין סב, א ורש"י שם ד"ה ונותנת. שם משמע כי אשת עם הארץ חשודה לגנוב אוכל מבעלה ולהאכיל שכנתה. אולם לתוס' שם ד"ה אשת חבר פירוש אחר, ובין היתר חולק על רש"י מכח הגמ' בב"ק האומרת שמקבלין דבר מנתע מן הנשים. ועי' עור רש"י קדושין פב, א ד"ה ועל הגזל וכתובות נו, ב. ד"ה דוכתא מייחד לה.

4 הלי' גנבה פ"ו ה"ד, וראה גם טשו"ע חו"מ סי' שנה ס"ה.

5 בענין צמר ובענין יינות שמנים וסלתות, אולם ראה רש"י במשנה שם ד"ה ועגלים. וכבר עמד על שני טעמים אלו הפרישה שם סי' שנת סק"ב, עיי"ש.

כאן הרי הפקדון חוזר בעין ולכן מוסיף הרשב"ם את הטעם של החזקת ידי עוברי עבירה.

ואם עד כה אנו עוסקים, כמו בב"ק שם, בצד האיסורי המוטל על צד ג', היינו שימנע מעסקאות עם אשת-איש, הרי כאן מדובר גם על השלב הבא, המשפטי, היינו מה הדין אם קבל את הפקדון. והתשובה היא "קבל מן האשה, יחזיר לאשה". ומסביר הרשב"ם "ולא לבעל... דאין לנו להחזיקה בגנבתה".

יש מפרשים⁶ שלמדו מכאן שהאשה נאמנת לומר כי אותו חפץ או מעות שלה הם, היינו, שניתנו לה במתנה על-מנת שאין לבעלה רשות בהם או כי של פלוני הם, ופקדון הם בידה, אולם הרמב"ן⁷ שם סובר שאינה נאמנת, ומסביר הרשב"א שם כי לדבריו מה שאמרו יחזיר לאשה, לאו דוקא הוא, אלא שרשאי, כי למקום שנטל יחזיר.

אשה הנושאת ונותנת בתוך הבית

על אשה בעלת מעמד מיוחד נשמע בברייתא המובאת בבבא בתרא נב, ב, ושם: "...וכן האשה שהיא נושאת ונותנת בתוך הבית, והיו אונות ושררות יוצאין על שמה ואמרה, שלי הן שנפלו לי מבית אבי אבא... עליה להביא ראייה".

כלומר, אשה שמתעסקת בממון היתומים וחותרמת על שטרות בשמה, אינה נאמנת לומר כי עוסקת ברכושה שלה. מכיון שהיא השולטת על הרכוש, עליה להביא ראייה לטענתה.

כאן אמנם משמע כי אשה שאינה נושאת ונותנת בתוך הבית נאמנת לומר כי הממון שבידה אינו של הבעל, אלא שנפל לה מבית אבי אבא.⁸ עכ"פ העובדה שהיא נו"נ בתוך הבית פועלת לרעתה ולטובת הבעל, כי מתגברת החזקה שהרכוש שבידה מנכסי הבעל הוא.⁹

כך גם בענין השבת הפקדון הנ"ל אומרים התוס' והרא"ש בב"ב שם כי אם היא נו"נ בתוך הבית, אינה נאמנת לומר כי שלי או של פלוני הם.¹⁰ הרא"ש שם מוסיף "ואף אם אינה נו"נ בממון אלא הבעל הוא נו"נ בממון אלא שמפקיד בידה כל אשר לו, דינה כנו"נ ועליה להביא ראייה".

דברים אלו הובאו ע"י הטור,¹¹ והחלקת-מחוקק¹² הוסיף: "ע"כ כתבו הפוסקים שסתם אשה מיקרי נו"נ, דסתם נשים הבעל מאמין לה ומפקיד שלו בידה" וכן פסק בשו"ע (הרמ"א) בח"מ סי' ס"ב.

6 ראה תוס' ד"ה קבל, רא"ש וש"מ"ק שם.

7 וכ"ה דעת הרמב"ם, ראה הל' אישות פכ"ב הל' ומ"מ וכס"מ שם.

8 ראה כס"מ שם.

9 ראה שו"ת הרשב"א ח"ה עב, הובא בב"י וברמ"א אה"ע סי' פה סי"ב.

10 וכן הובא בטשו"ע אה"ע סי' פו ס"א.

11 אה"ע סי' פו, וראה רמ"א שם סי"ב.

12 אה"ע סי' פה סק"ל.

מקום אחר בו החמירו בענין אשה הנו"נ בתוך הבית נמצא במשנה בשבועות (מה, א). ושם: "ואלו נשבעין שלא בטענה... השותפין... והאשה הנו"נ בתוך הבית". כלומר, מכיון שהיא מצווה לעסוק ברכוש בעלה, נשבעת אפילו בטענת שמה.

אמנם להלן נראה כי עובדת היותה נו"נ יכולה לפעול לטובתה, היינו ביחסיה עם צד ג' וראיתה כפועלת ברשות בעלה.

הבעיה של צדקה

מתוך מכלול שאלות אלו של חיוביה ועסקותיה נדון כאן בענין של צדקה שתופס מקום מיוחד בפוסקים.

השאלה מתעוררת הן ביחס לעני או גבאי הצדקה אם מותר לו לקבל, והן ביחס לעיסקה עצמה, היינו אם הבעל יכול לערער על תוקפה בטענה שנתנה דבר שלו בלי רשותו.

כבר במקרא מצינו כי נשים נדבו תכשיטיהן למלאכת המשכן. על הפסוק "ויבאו האנשים על הנשים" (שמות לה, כב) אומר הספורנו: "עם הנשים המתנדבות באו האנשים שלהן להסכים בנדבה כדי שיקבלו הגבאין מהן שאין מקבלין מן הנשים אלא דבר מועט (ב"ק קיט, א)".¹²

ענין אחר במקרא שעורר קושי הוא מתנת אביגיל לדוד (שמואל א' כה). דין בכך הנודע-ביהודה¹³ ואמר שלשה הסברים: א. אביגיל לקחה מנחה כדי להציל בעלה ממוות, ודוד קבלה כשכר שמירה. ב. היו לה נכסים משלה ואז עוד לא תקנו כי מה שקנתה אשה קנה בעלה. ג. לגבי נבל בעלה, נחשבה המנחה כדבר מועט.

לכשנעבור לגמרא הרי כזכור בסוף ב"ק (קיט, א) מובאת ברייתא האומרת "גבאי צדקה לוקחין מהן דבר מועט אבל לא דבר מרובה", ומנשי מחוזא קבל רבינא תכשיטים יקרים שבהתאם למעמדם נחשבו כדבר מועט.

וכך נפסק ברמב"ם¹⁴: "גבאי צדקה לוקחין מן הנשים... דבר מועט, אבל לא דבר מרובה, שחזקת המרובה גנבה או גזל... וכמה הוא מועט שלהן, הכל לפי עושר הבעלים ועניותן".

מבחינה מעשית עוררה הלכה זו קשיים. וכבר נשאל הרשב"א (ח"ה נו): "על מה סמכו בנות ישראל לתת מתנות לעניים שלא מדעת בעליהן", והשיב על פי הגמ' בסוף ב"ק, וסיים "והכל תלך (תלוי) במה שנהגו בכל מקום... לפי עשורן ולפי מקומן...".

אולם האין לקבל צדקה גדולה מאשת-איש? יש נשים גבירות שהן גם נדיבות יותר מבעליהן, היש לקבל אישור הבעל לשם קבלת נדבה או תרומה מהן? יש נשים, ביחוד בשעת חלין שלהן או של יקיריהן, שנודבות לצדקה, המותר לקבל מהן?

12 וא ראה גם משר-חכמה ריש פרשת תרומה.

13 מה"ת יו"ד קנה, הובא גם במהר"ץ-חיות סוף ב"ק.

14 ה' מתנות-עניים פ"ז ה"ב, וכן נפסק בטשו"ע יו"ד סי' רמח ס"ד.

קושי אחר הציק לר' אברהם דוד (אב"ד של בוטשאטש) והוא, האסור לאדם, ואף קרוב, לקבל מתנה מאשת-איש, ומה בדבר אדמו"ר שמקבל מתנה או דמי פדיון? ¹⁵

השאלה עוד מסתבכת לפי דברי הבית-יעקב ¹⁶ כי אף בדבר מועט יש להבחין בין צדקה שהיא דבר מצוה ואין הבעל מקפיד לנתינה אחרת שאינה מצוה. ¹⁷ ככל ובמקום שמעמד האשה השתנה, במקביל למעברה מיושבת בית לאשה שמנהלת עסקים ובאה במו"מ עם אנשים אחרים, הלכה הבעיה והחריפה.

וכמו שנסו למצוא דרכים להטלת אחריות על הבעל לחובות אשתו, כך גם ביחס לצדקה.

נראה כיצד נסו הפוסקים למצוא פתרונות לבעיה אם על ידי הרחבת הבסיס של רשות הבעל האמור בסוף ב"ק ואם על ידי דרכים נוספות. ותחילה נקדים שתי אפשרויות שמצמצמות את היקף הבעיה.

נאמנות האשה

כתב הנודע ביהודה ¹⁷: "הנני מכריע מדעתי שאפילו אם ודאי אינה נושאת ונותנת תוך הבית אם אמרה שנתנה צדקה זו ברשות בעלה נאמנת...". וא"כ להלן נדון בסתם, כשלא אמרה שקבלה רשות מבעלה.

אשה עובדת

כבר אמרנו כי אנו עוסקים באשה שמחזיקה ברכוש או כספים ששייכים לבעלה או משועבדים לו כנכסי-מלוג. אם ידוע שיש לה נכסים וכספים משלה, אין סיבה שלא לקבל ממנה. נפקא-מינה בימינו, בנשים עובדות ומרויחות בחוץ,

15 בחבורו "עזר מקודש" לשו"ע אה"ע סי' פו. הוא מנסה להתלות בכלל האומר שאחזיק אינשי בגנבי לא מחזקינן, וכן בכך שאין אדם חוטא ולא לו, וא"כ ודאי עושות ברשות, וביחוד כשמקבלים מהם ע"י שמברכים את הנותן, ומה גם שהנותן מחזיק את המברך כצדיק שאז מתגברת חזקה זו. הסבר זה אינו ברור די צרכו, שהרי אינה מתכוננת לחטוא, אלא החשש שמורה היתר לעצמה או שלא שמה לב לכך שצריכה רשות בעלה. ואינו יודע מדוע אין ר' אברהם דוד מתייחס כלל לגמ' בב"ק שם. עכ"פ מסיים אף הוא בצריך עיון לגבי קבלה מהן לכתחילה.

16 סי' יב ו-נו (נזכר גם בפ"ת ליו"ד סי' רמח סק"ד). שם הוא דן באדם שקדש בטבעת שקבל מאשת-איש, ראה רמ"א אה"ע סי' כח סי"ט ונו"כ. בעיה אחרת של נתינת דבר של בעלה הכרוכה במצוה קיימת ביחס ללולב שנתקבל מאשת-איש כדי לצאת בו, ראה מג"א או"ח סי' תרנח סק"ג, א"ר ופמ"ג שם.

16 אולם כנראה שלא ראה את המאירי בסוף ב"ק שאינו מבחין בזה בהסתמכו על התוספתא שם פי"א ה"ב. וכן כוון בעל "ישא ברכה" על רי"ו ד"ג ג, הובא באוצה"פ לאה"ע כרך יא דף כו, א.

17 מת"ק יו"ד סי' עב. וכ"ה גם בבשמים-ראש סי' קטז (הובאו בפ"ת שם סק"ג) ובערוה"ש יו"ד שם אות יג. וראה רמב"ן ורמב"ם שני"ל (הערה 7) ויש לחלק.

וגישת הפסיקה הרבנית היא להכיר ברווחים אלו כשלה.¹⁸ ועכ"פ לפחות בענין צדקה יש מגמה להקל ולהכיר בצדקתה. וכך נאמר בערוך-השלחן (יו"ד שם אות יב): "ודע דיש מי שסובר דאשה כשהיא עסוקה במסחר לא אמרינן בזה מה שקנתה אשה קנה בעלה (מל"מ פכ"א מהל' אישות בשם הרשב"א ומהרי"ט ע"ש) ולפי' מאשה כזו ודאי רשאינן ליקח צדקה, ואף דלא ברירא לן דין זה מ"מ לענין צדקה אפשר לסמוך על דעה זו".

האשה כשליחת הבעל

את המגמה לראות את האשה כשליחת בעלה וכפועלת ברשותו מצינו בהקשרים שונים. בעיקר אמורים הדברים באשה הנושאת ונותנת בתוך הבית. מחד, אמנם אמרנו כי עובדת היותה נו"נ פועלת נגדה ולטובת הבעל. כך הוא ביחסים הפנימיים בינם כאשר הוכוח הוא במישור הראייתי. אולם לעובדת היותה נו"נ בתוך הבית יכולה להיות חשיבות גם ביחס לצד ג', וכאן הדבר יפעל לטובת האשה ונגד הבעל. כי אם הוא מניח לה להתעסק ברכושו, אפשר גם להניח כי מרשה לה לישא וליתן בו עם צד ג', ואם כן אפשר לראותה כפועלת ברשותו ובשליחותו. הלכה כזו חדש הראב"ן¹⁹ בענין חיוביה כהלוואה, קנייתה בהקפה וכד'. יתר-על-כן, הוא גם מרחיב את מעגל הנשים הנו"נ בתוך הבית לכל הנשים כיום (בזמנו), ומכאן יש לנו מקור להכיר באחריות בעל לחובות אשתו.

לא כאן המקום לנתח את חדושו ולבדוק אם ועד כמה הוא התקבל. נציין רק כי הוא מבוסס בעיקרו על חזקת שליחות ועל תקנת השוק. במשך הזמן נתקבלו דבריו ע"י רב הפוסקים.²⁰

רעיון השליחות במכירה ובצדקה

אם הדברים אמורים ביחס לחיוביה, הרי שאפשר לישמם גם ביחס לעסקותיה הריאליים, כמקחה וממכרה וכד'. יתר על כן, כאן עיקרו של דבר נמצא כבר בתלמוד עצמו (סוף ב"ק), היינו שביחס לדבר שדרכה בכך או ביחס לנתינה מועטת רואים אותה כשליחתו הפועלת ברשותו.²¹ ואין לנו אלא להרחיב את הדברים אף לעיסקה או נתינה גדולה ביחס לאשה הנו"נ בתוך הבית ואולי אף ביחס לסתם נשים כיום שהן בחזקת נו"נ בתוך הבית.

18 ראה פד"ר א' 81, 90. וראה גם ד. נ. 23/69 פד"י כד' (1) 797,792.

19 ספר הראב"ן ("אבן העזר") סי' קטו. על עיקר חדושו הוא חוזר גם בקצור בפ"י לב"ק פז, א.

20 ראה רמ"א חו"מ סי"ט צו, ש"ך, נתיבות משפט וערוה"ש שם.

21 ביחוד לפי רש"י בסוגיה שם שג"ל. וק"ק לי על הראב"ן הנ"ל שלא הביא מכאן ראיה לחדושו.

כך מצינו שהראב"ן עצמו אומר בסוף ב"ק "והאידינא שהנשים אפוטרופסות של בעליהן לוקחין מהן כל דבר". וביחס לצדקה "ומנשים מקבלין בזה"ז אפילו מרובה דאפוטרופסות דבעליהן עשות".

ובשו"ת הרא"ש (יג, יא) מצינו שנשאל אודות אשה הנו"נ בתוך הבית שנדרה לצדקה או שכרה מלמד ותולה זאת במחלוקת ראשונים בין הגדולים שקבלו דברי הראב"ן ואומרים שמכרו ומקחו וכן משאן ומתנן קיים משום תקנת השוק, ובין המהר"ם שלא הי' פוסק כך.

הבחנה בין מכירה וצדקה

אולם הסברה נותנת שיש מקום להבחין בין משאה ומתנה, מקחה וממכרה לבין צדקתה. בזה האחרון חזקת השליחות נחלשת.²² אין להניח כי בעלה מניח לה לפזר ממנו מטעמים פילנטרופיים גרידא. ואכן ראינו כי הרא"ש מדבר על צדקה של אשה הנו"נ בתוך הבית ולא של סתם אשה. אך אף באשה הנו"נ אין זה בהכרח שיש לה גם רשות מכללא לתת צדקה.²³

אף הרש"ל בסוף ב"ק (ים של שלמה פ"י אות נ"ט) מביא דברי הראב"ן שם ביחס לקנייה ממנה וקבלת צדקתה ומצמצם, וכמו בפ' החובל (אות כט) בענין משאה ומתנה הוא אומר אף כאן, דהכל לפי הבעל והאשה. ובמיוחד ביחס לצדקתה הוא אומר "אבל ליתן צדקה צריכה רשות בעלה, אם לא שהיא אשת חיל ומחיה את בעלה, דאז אפי' סך מרובה מסתמא מרשה לה בעלה וניחא ליה שאם ימחה תפסוק מלישא וליתן". ויש להוסיף כי היום יש שנותנים צדקה או תרומה תוך כדי מהלך עסקיהם וא"כ אף זה בכלל הרשות שנותן לה למשא ומתן.

בעל לבושי-מרדכי²⁴ הביז כי הרש"ל הכריע כראב"ן רק לענין מו"מ שהיא לתועלת והנאת הנכסים והולק עליו בצדקה וכד' אך נ"ל כי אין זה מוכרח, אלא, שכאמור, בצדקה יש יותר ליזוהר בקביעת חזקת רשות של הבעל.²⁵

מחאת הבעל

אם הבעל מוחה או מקפיד ברור שאינה שלוחתו, ואף דבר מועט אין לוקחין מהן. כך נאמר בתשובת הרא"ש הנ"ל: "ועל הצדקה שנדרה נ"ל אע"פ שמקבלין

22 גם תקנת השוק אינה שייכת כאן, אך כנגד זה אפשר אולי לדבר על תקנת-עניים.

23 וכן נאמר ב"עזר המקודש" הנ"ל כי צריך שיהא ידוע שיש לה רשות לחלק צדקה "אך סתם נו"נ לא מהני רק לגבי משא ומתן". וראה עוד ב"שואל ומשיב" (מהדורא קמא ח"ג סי' קצו) שנשאל, הרי אשה הנו"נ פועלת כאפוטרופוס ולגבי זה מבואר בחו"מ סי' רצ דרשאי לפעול רק לחשיבות היתומים.

24 יו"ד סי' קע"ה.

25 אולם כדברי הלבושי-מרדכי משמע בתשובת המהר"ם (כ"י אמסטרדם, סי' כו, מהד' בלון ח"א עמ' 154) שם נאמר: "ואין חילוק בין אשה נו"נ בתה"כ לשאינה נו"נ דבנושאת לא הוי' אלא כשאר אפטרופא דעלמא ומקחה מקח וממכרה ממכר אבל אין מתנתה מתנה אלא בדבר מועט כדאי' בהגוזל בתרא (ק"ט, א)" אולם שיטת המהר"ם צריכה עוד ברור, ואכ"מ.

מן הנשים דבר מועט, ה"מ מסתמא... אבל היכא שהבעל מוחה, בהדיא פשיטא לן שאין לה ליתן מאומה בלא רשותו והמקבל ממנה ה"ז גזל ואף אם הניחה לישא וליתן אינה אלא כמו אפוטרופוס בעלמא ויכול לסלקה בכל עת שירצה, ואם השכירה מלמד אם ידע הבעל ושתק ודאי ניהא ליה במה שעשתה אבל אם מוחה לאלתר אין בדבריה ומעשיה כלום".
וכך נפסק להלכה בטשו"ע (יו"ד סי' רמח ס"ד). לאחר שהביאו דברי הרמב"ם הנ"ל הוסיפו "וה"מ בסתמא אבל אם הבעל מוחה, אפילו כל שהוא אסור לקבל מהם" (ל' השו"ע).

כאמור אין המדובר רק במחאה מפורשת אלא גם אם ידוע שהבעל מקפיד, נופלת החזקה שפועלת ברשותו.²⁶
וכבר נשאל הנ"ב²⁷ על "אשה שיודעת שבעלה מקמץ בנתינת צדקה ואינו נותן לפי ערכו והיא נו"נ תוך הבית והיא מחלקת צדקות לפי העושר ויודעת שבעלה מקפיד, אם מותר לקבל ממנה", והשיב, "ח"ו לקבל ממנה והוא גזל גמור".²⁸

אף בעל לבושי מרדכי הנ"ל דן בשאלה דומה. "אם מותר להיות שליח לאשה לפזרון צדקה, בלא ידיעת בעלה שהוא מקמץ". ולאחר שהביא דברי הרש"ל בב"ק הנ"ל השיב לאיסור, וז"ל: "וכיון בנדון היא עשתה צדקה ע"י שליח למען לא ידע הבעל וא"כ כבר הודה (הודתה) דלא ניהא ומקפיד והאיך נעשה מעשה נגד פסק השו"ע... כהכרעת הים של שלמה".²⁹
בעיזה מתעוררת באשר לזמן המחאה, היינו האם מדובר רק לפני או בשעת המעשה או גם לאחר מעשה האשה, מיד לכשישמע. דן בכך המהרם-אלשיך.³⁰ ומסתפק בפי' דברי הרא"ש הנ"ל "ומוחה לאלתר".

אולם הוא מוסיף כי אף לפירוש השני נראה דה"מ במקום שיש פסידא לבעל, כצדקה ושכירת מלמד או מכר בנסיבות מסוימות, אבל במקום שיש הנאה לעסק, לא תועיל מחאה שלאחר מעשה. גישה זו מצמצמת במדה רבה את אפשרויות האשה לפעול, ואמנם מסיק האלשיך כפירוש הראשון, היינו שאין הבעל יכול למחות ולבטל את מה שכבר עשתה.
ואמנם בנתינה מועטת או אפילו גדולה במקום שדרך אותה אשה לתת, יש סברה לומר כי לא יוכל הבעל לאחר זמן למחות ולהוציא מהעני את הדבר שניתן לו.
אולם בנגוד למסקנת האלשיך הרי שביחס לשכירת מלמד מפרש בעל הפרישה,³¹

26 ראה רדב"ז הל' מת"ע פ"ז הי"ב.

27 מה"ת יו"ד קנ"ח שני"ל, הובא גם בפ"ת שם סק"ג.

28 ורק במקרה חריג, היינו אם היא מעוברת ובמשפחה נהוג כי מעוברת מחלקת צדקה לעניים שיתפללו עבורה, יש מקום לכפות אותו — אולי מדין מוונות או רפואה, ונדון בכך להלן — אבל גם אז אסור לה ליתן בלי ידיעתו.

29 מדבריו שם משמע כי לראב"ן מותר לקבל ממנה אלא שאין אנו פוסקים כמותו בזה. אך כבר אמרנו כי נראה שהרש"ל רק מפרש את הראב"ן ולא חולק עליו, ועכ"פ כשהבעל מקפיד, לכ"ע אין חזקת שליחות.

30 בתשובותיו סי' יט.

31 יו"ד סי' רמ"ח סק"ה, והסכים עמו הש"ך שם סק"ב. ועי' עוד ש"ך חו"מ סי' צו סק"ט.

כי "מוחה לאלתר" משמע מיד לכששמע, אע"פ שאיננו מיד לכשהשכירה אלא אחר כמה ימים.³²

בין כך יש לזכור כי אין להסיק מכאן באשר למשאה ומתנה וכמו שראינו כי האלשיך מחלק ביניהם. ובכלל כבר אמרנו כי בצדקה יש ליוזר יותר בקביעת ההנחה שפועלת ברשות הבעל, ולכן גם עדיף כחו באשר למחאה. אולם אולי יש גם להבחין בין צדקה לשכירת מלמד. באשר לתלמוד תורה עבור בנו מסתבר שאין הבעל מסכים כי תחליט בדבר בלי ידיעתו, ורק אם ידע ושתק אנו מניחים כי הסכים. ואילו בצדקה הרי סוף סוף מדובר במעשה מצוה לטובת העניים, ויותר מסתבר להניח כי מסכים לפעולתה. וביחוד אם מדובר באשה שנותנת צדקה בעת צרה, מתגברת חוקה זו. כך רוצה הדברי-מלכיאל לומר כי "כשנותנת בתורת צדקה כדי לזכות להתרפא מחליה י"ל דבטלה דעתו והשתא הוא דהדר בו אבל בשעת מעשה היה מתרצה".³³

עוד יש לדון אם יש להבחין בין צדקה ונדר לצדקה. כלומר, אם נניח כי באותם מקרים בהם אנו מניחים כי הבעל היה מסכים לפעולתה, לא תועיל מחאתו לאחר מעשה, מה הדין באשר למחאתו לאחר נדרה לצדקה, האם מחאתו היא לפני המעשה או אחר המעשה,³⁴ ונדון בכך להלן.

נדר לצדקה

הבעיה התעוררה בפוסקים, וביחוד באשה חולה שנדרה לצדקה אם תבריא, וכעת הבעל אינו מסכים לנדרה. כאן השאלה תהא, היש מקום לחייבו לשלם? בעצם מצינו כי כבר התנאים עסקו בענין. התוספתא בערכין (פ"א ה"ב) שנ"ל אומרת ביחס לאשת איש שנדרה או העריכה כי אם יש לה ממון משלה, תשלם מיד, ואם לא, תשלם לאחר זמן כשיהיה לה. ומכאן שאין הבעל חייב לשלם. כך מצינו שנשאל המהר"ם³⁵ אודות אשה שצותה בעת חליה לתת ממלבושיה לקרובה, ונתרצה הבעל. ופסק דרק אם צותה לעני אינו יכול לחזור בו.³⁶ עכ"פ ללא ריצויו, אינה יכולה לחייבו, וודאי לא שיתן מרכושו שלו.

32 וכן עולה מדברי הרש"ל בסוף ב"ק שם בשם תשובה ישנה, וז"ל: "פסק ה"י יחיאל וכמדומה שהוא ר' ירוחם... באם אשה השכירה מלמד והתחיל הנער ללמוד, דאין יכול בעלה לומר לא אחוש על שכירות שלה כלום, דודאי אמרה קמיה בעלה וניחא ליה... אם לא שהוא נותן אמתלה ורגלים לדבר שמיחה או לא ידע" הרי שאף לאחר הסכם השכירות ותחילת הבצוע יכול הבעל למחות אם לא ידע.

33 ח"ד ע"ט. ולפ"ז הוא ממשיך לומר כי לא דבר הנו"ב הנ"ל "רק בענין עיבורה שהוא דרך נשים אבל בחולי מסוכן י"ל דניחא לו", ודוחק הוא. אך אולי אפשר לחלק ולומר כי הנו"ב מדבר באשה שיודעת שבעלה מקמץ, אבל בסתם אשה יש לומר דניחא ליה, וביחוד אם נותנת בשעת צרה כנ"ל.

34 תשובת הרא"ש הנ"ל העוסקת בנדר לצדקה ניתנת להתפרש כעוסקת במחאה בשעת הנדר.

35 הובא במדרכי ב"מ סוף פ"ד (אות שי"ב).

36 וכן פסק הרמ"א באה"ע סי' צ ס"י. אולם הדברי-מלכיאל הנ"ל רוצה לומר כי לא דבר המהר"ם כי אם בצותה לתת לאחר מיתה, אבל כשנתנה בחייה כדי להרפא והבריאה,

כן מצינו שנשאל הרשב"ש (סי' קנו) על "אשה שמתה וצותה מחמת מיתה לתת דבר ידוע להקדש ולעניים" והשיב כי "אין לה רשות לתת מנכסיה כלום בחיי בעלה לפי שהבעל יורשה אלא א"כ הוא ברצונו", יתר-על-כן, אפילו שתק, השתיקה אינה כלום, עיי"ש.

וכבר נשאל הנו"ב (מה"ת יו"ד קנ"ט) על "אשה שנדרה בשעה שהיתה מקשה לילד את המלבוש שלה לבהכ"נ לעשות ממנה מעיל" ונוטה לומר שאין הנדר חל כלל "שאף שזה המלבוש יש לה מבית אביה מ"מ לא גרע מנכסי מלוג" וא"כ אינה יכולה לנודרו לצדקה.

אולם הדברים אינם פשוטים. יש שמצאו דרך לחיבו, ועלינו לראות את הבסיס לכך. ברור שאם נדרה צדקה גדולה שאינו מדרכה לתתה, ואף אם היתה נותנתה בפועל, יכול היה הבעל להוציא מהמקבל, הרי ק"ו שנדרה לכשעצמו אינו מחייבו. אך מה יהא בנדר לצדקה מועטת או לצדקה שהיא במסגרת עיסקות של אשה הנו"ב בתוך הבית, האם נאמר שרואים אותה נודרת ברשותו וא"כ מחייבת אותו?

שוב אנו חוזרים לשאלה הנ"ל, האם מחאת הבעל עתה לאחר הנדר היא בגדר מחאה שלפני מעשה או אחרי מעשה.

מתעוררים כאן כמה קשיים. ראשית, היש כאן חזקה שפועלת ברשותו? מחד, ברור שהנדר מחייב את הנודר,³⁷ ולכאורה כמו שהיא יכולה ללוות או לקנות על חשבונו (במסגרת עיסקה של אשה הנו"ב בתוך הבית) כך יכולה לחייב אותו בנדרי צדקה, וא"כ מחאתו עתה היא לאחר מעשה. יתר על כן אם נאמר כי גם בנדרי צדקה קיים הכלל כי אמירתו לגבוה ממסירתו להריוט,³⁸ הרי בנדר של דבר מסוים יש לעניים זכות קנינית בצדקה, וא"כ הנדר נחשב כמעשה.

אך מאידך אפשר לומר כי חזקת השליחות והרשות מצדו בענין צדקה קיימת רק בצדקה שנתנה בפועל, אך הוא אינו מסכים שהיא תדור ותחייב אותו.

שנית, קושי אחר הציק לשואל-ומשיב שנ"ל (מ"ק ח"ג קצ"ה), היינו אם נדר ע"י שליח תופס, ובעיקר עקב השאלה אם מילי מימסרין לשליח,³⁹ אולם הוא מוסיף "אם נימא דגם בצדקה שייך אמירה לגבוה שוב אפשר דקרי ליה מעשה ולא מילי בעלמא".

שלישית, בעית הפרת נדרה. אם הבעל מוחה לכשישמע הרי בזה הוא מפר נדרה שהרי אם יש מקום לחיבו, נדרה הוא בגדר דברים שבינו לבינה. בדומה לכך מצינו בתוס' בב"מ⁴⁰ ביחס לנדרי קרבן שלה שאומר "דאפילו יוכל להפר

וראי ניחא ליה. הרוחק מבואר, אך אולי יש מקום לחלק בין נדר לצדקה לבין נתינת צדקה כנ"ל.

37 "בפיך זו צדקה" (ר"ה, א), וראה שו"ע יו"ד רכו, ג. ובמהר"ם הנ"ל נאמר שכופים אותו לקיים נדרו לעני.

38 ראה שו"ת רשב"א ח"א תרנ"ו ושו"ע יו"ד רנ"ה, יג.

39 ולכאורה שאלה זו קיימת גם ביחס להלוואתה, אא"כ נתעלם ממנה בגלל תקנת השוק. אבל קושי זה נופל אם נאמר כי אפשר לראות את האשה גם כחייבת עצמאית בנוסף על היותה שלוחת בעלה, השהה לדברי הרא"ה המובאים בר"ן על המשנה בכתובות קז, ב, ודנתי בכך במק"א.

40 קד, א ד"ה ה"ג, ונחזור לתוס' זה להלן.

דחשוב כדברים שבינו לבינה משום הפסד ממונו יש לחוש שמא תדור ותפרע קודם שישמעם ואפילו ישמע זמנין דמיטרד כדאמר בנדרים בפ' נערה (עג, א).⁴¹ ומכאן שאם נדרה ומחה הבעל מיד לכששמע, הרי שהפר נדרה.⁴² אלא שהשאלה תהא אם לא מחה מיד מחמת טרדותיו, וא"כ הנדר קיים, האם נאמר גם דמכאן ראייה שהסכים ולא יכול להתכחש עוד לחוב הנדר,⁴³ או שעדיין נאמר כי נדר אינו בגדר עיסקה שמחייבת אותו כנ"ל.

תשובה חשובה בענין זה, המצוטטת בפוסקים, כתב המהר"ם מינץ.⁴⁴ הוא דן באשה שנדרה לסייע לאחותה הענייה בכסף נדוניתה ועתה טוענת שאין לה רשות בלי הסכמת בעלה, והוא מוצא דרך לחייב את הבעל. דבריו מחודשים ובחלקם קשים להולמם, כפי שנראה להלן, אפשר לחלק את התשובה לשלושה חלקים. נביא כאן את החלק הראשון, ואת החלקים האחרים בשני פרקי-המשנה הבאים.

תחלה הוא מביא את הגמ' בסוף ב"ק הנ"ל אלא שמוסיף, כפי שבואר לעיל, כי אם הבעל מוחה, אין לקבל ממנה, אלא שבכל זאת מחייבם, וז"ל: "אך נראה לחייבה מטעם זה דהא אם היתה פנויה... אז חייבת לקיים נדרה... ומעתה כיון דהיא... נושאת ונותנת בתוך הבית, אם מכרה ונתנה המכר קיים, ה"נ מה שנדרה צריכה לקיים עתה בחיי בעלה, דנהי דיכול הבעל למחות לה מכאן ואילך ואפשר דמחאתו הוי מחאה, מ"מ מה שעשתה קודם לכן נראה שהוא חייב לקיים כי מוטל על הבעל לבטל מעליה עונש דבעון נדרים בניס מתים וכי האי גברא לא בעי חיי בריה בתמיה מ"ת (= מהו דתימא). מה שנדרה קודם שנשאת אין שם עונש על הבעל הא ליתא...".

ויש להבין מהו הבסיס המשפטי לחייבו. נניח כי מדובר בסכום שלו היתה נותנתו בפועל היינו רואים אותה כפועלת ברשותו, ביחוד בהיותה נו"נ בתוך הבית, ומכירים בנתינה.⁴⁵ אך כאן רק נדרה לתת, א"כ מדוע אינו יכול למחות? המהר"ם מינץ מתייחס לכך ואומר דהוי מחאה לאחר המעשה, אך אינו מסביר כיצד הוא מישב את הקשיים הנ"ל.⁴⁶

41 וכך איתא בנו"ב הנ"ל (מ"ת יו"ד קנט) כי הבעל יכול להפר נדרה, ואפילו ביחס למלבוש שלה, כי אם תתנו יחוייב במלבוש אחר.

42 כמו שראינו בדברי הפרישה הנ"ל בענין שכירת מלמד, אם כי שם לא דובר על שתיקה מתוך טרדות דוקא.

43 בתשובותיו סי' ז.

44 בכך אפשר אולי להסביר את סיוע התשובה, וז"ל: "אכן חזיתיה... דאף היא השווה דעתה לדעת בעלה, מכח זה יש לירא דמעוותה היא שלא יכול לתקן, כי לא נדרה סך קצוב רק אמרה אתן לך סיוע הראוי ובלשון זה יש לגמגם וד"ל". וצריך להבין מהי ההבחנה בין סכום קצוב או לא. אולם יתכן שרק בסכום קצוב וסביר במסגרת נשואיהם אפשר להניח חוקת שליחות באשה הנו"נ, בכפוף לקשיים שנ"ל, אבל בנדר סתמי, לא התחייבה כלפי המקבלת ואין חוקת שליחות. עכ"פ, אינו יודע מהי ההבחנה לפי שני מקורות החיוב האחרים שבתשובה שיובאו להלן.

45 באשר לשאלה של הפרת הנדר, יתכן שהבעל לא מחה מיד לכששמע, וקצת משמע כן בתשובה, שהיא התכחשה לנדרה, וכנראה שאח"כ בעלה הצטרף אליה.

ועוד יש לעיין, שהרי מדברי המהר"ם מיניץ משמע שמדובר בנדר של פנויה.⁴⁶ לפ"ז אמנם לא קשה שאלת הפרת הנדר, אך מאידך קשה הרי בפנויה אין חזקת שליחות שהרי לא היתה אשתו בזמן שנדרה, ומה ענין נושאת ונותנת לכאן.⁴⁷

יתכן שהמהר"ם מיניץ מרגיש בדוחק שבדבריו ולכן ממציא חיוב חדש על הבעל, היינו לדאוג לבניו מחמת עונש הלול נדרים. אך האם אנו יכולים לחייבו, אם הוא אינו דואג?

ועוד, לפ"ז בעל חייב בכל נדרי אשתו ולא דוקא לצדקה, וזה לא יתכן כפי שנראה להלן. ועוד, אם נאלץ את הבעל לשלם כדי להציל בניו, היכול אח"כ לתבוע ממנה שיפוי לכשיהיה לה כסף או לנכות מכתובתה לכשתתגרש או תתאלמן? ובעיקרו של דבר יש לעיין, אם לאשה אין לשלם, ומעיקר הדין הבעל פטור, מדוע יענשו הבנים? היא אינה מסרבת לקיים נדרה אלא תשלם לכשיהיה לה.⁴⁸ ואולי נפרש כי הענין של עוון נדרים איננו מקור עצמאי לחיובו אלא שהוא רק מסביר כי בעל מתיחס ברצינות לדברי אשתו, וא"כ רואים בזה אחת העיסקות האפשריות של אשה הנר"נ בתוך הבית, וממילא מחאתו עכשיו היא בגדר מחאה שלאחר מעשה, כי בשעת המעשה חזקה שהסכים. ובכ"ז צריך לומר שחזקה זו קיימת רק בנדרי צדקה ורק באשה הנר"נ בתוך הבית. ואם כן חזרנו לומר שהבסיס הוא חזקת שליחות באשה הנר"נ, ועדיין נשארים הקשיים הנ"ל ביחוד אם מדובר בנדר של פנויה.

הצדקה כקרבן

בסיס אחר של המהר"ם מיניץ הוא הסתמכותו על דין קרבנותיה. הוא מדמה את נדרה לצדקה לנדרי קרבנות, ומביא ראיה לחיוב הבעל מדברי המרדכי בבבא בתרא סוף פ"ח (אות תקצו). וז"ל: "ואיתא במרדכי שם אשה ענייה שלותה ואכלה ושוב נשאת לעשיר ואין לה נכסי מלוג... ויש שחייבו לבעל לשלם, ומייתי שם (ספרי, נשא ח) פלוגתא דר' יהודה וחכמים... מ"מ אפשר דבנדריים דעונשן מרובה דבנים מתים ושאר חומרות כ"ע מודו דחייב לשלם, וחכמים דר"י דפליגי בקרבן שעליה ודומה זה לחיוב נדרים דאיירי שם בקרבן שחייבת מחמת נדר וז"ל חכמים אומרים קרבן שמכשיר כו'... שאינה מכשיר... מביא משלו ומנכה מכתובתה ש"מ דאפילו לרבנן חייבת לשלם והבעל משלם ומנכה לה ה"נ לא שנא".

חיוב של בעל בקרבנות אשתו הוא נושא לכשעצמו, ואין כאן מקומו. הוא מבוסס על דברי ר' יהודה המובאים בב"מ קד, א ועוד מקומות. עכ"פ התוס'

46 כספור המעשה משמע שאשת-איש נדרה, אך בקטע המצוטט לעיל נראה שנדרה בזמן היוותה פנויה. עכ"פ "עדיפות" פנויה על נשואה מובנת לפי מקור החיוב המוסבר בפרק המשנה הבא, עיי"ש.

47 ואין להרחיק לכת ולומר כי בזמן שנשאה אשרר (נתן תוקף למפרע) את נדרה, וכך גם להרחיב את הרעיון של חזקת שליחות ותקנת השוק אף לעיסקות שנעשו קודם הנשואין.

48 אולם ראה תוס' ר"ה ו, א ד"ה אא"כ וצריך עוד עיון.

ורב הראשונים בב"מ שם מצמצמים אותו לקרבנות חובה שלה למעט קרבנות שבאים מרצונה, אם משום החשש שמא תפסידנו כל יום ק' מנה, ואם משום ראיות אחרות, ואין צריך לומר שאין הלואותיה בכלל החיוב. יש אמנם דעת מעוט שאומרת כי גם קרבנות נדריה ונדבותיה ואפילו הלואותיה הן בכלל החיוב, כפי שמובא בתוס' שם ובמרדכי הנ"ל.

כך מקשים האחרונים⁴⁹ על המהר"ם מינץ שמדמה ואולי אף מעדיף את נדריה על קרבנות חובה שלה בנגוד לדברי התוס' והראשונים בב"מ שם כנ"ל. ועוד, אף לאותה דעת מעוט הנ"ל יש מקום לחלק בין נדרי קורבן לנדרי צדקה. כך מקשה השואל-ומשיב⁵⁰ מהתוספתא בריש ערכין הנ"ל, שם מבואר שבעל אינו חייב אף בנדריים לבדק-הבית של אשתו.

אלא שהם⁵¹ מחלקים בין נדר של פנויה לנדר של אשת-איש ואומרים שהמהר"ם מינץ מדבר רק בזה הראשון שבו אין את החשש שמא תפסידנו כל יום. אך עדיין דוחק הוא, כי אף בנדר של פנויה, מלבד לכך שדעת מעוט זו לא נתקבלה להלכה ע"י רב הפוסקים⁵², הרי נראה שיש לצמצמה רק למקרה שאין לה נכסים כלל כמבואר במרדכי הנ"ל, ואולי אף מדובר רק בנדריים שנדרה בזמן ארוסיה.⁵³

בעל בית-יעקב שם מוסיף נימה חדשה. הוא מדמה את נדר הצדקה שלה לקנס שמתחייבת בו, ובאשר לזה נוטה בעל תרומת-הדשן (שו"ת רפ"ב) לחייב את הבעל משום שיש בו יסוד של כפרה, ולכן הוא דומה לקרבן.

לפ"ז איננו צמודים לדעת המיעוט הנ"ל המחייבת בעל בנדריה, נדבותיה והלואותיה של אשתו, כי תרומת-הדשן אינו קושר חדושו לאותה דעה, אלא מרחיב את המשמעות של קרבנות חובה ככולל גם קנס שבא קצת לכפרה.

עם זאת מכיון שמדובר בחיוב שבא ע"י נדר, היינו חיוב שבא מרצונה, מצמצם אותו הבית-יעקב לנדרי צדקה שמלפני הנשואין, שאין בהם חשש שתפסידנו.⁵⁴

אולם דבריו של תרומת-הדשן מחודשים ביותר, וא"כ הרמ"א (אה"ע סי' צא ס"ד) הביאם להלכה, הרי נושאי-הכלים והאחרונים⁵⁵ הסתייגו ונטו לצמצם דין זה. כך גם ביחס לצדקה, הבית-יעקב עצמו מסיק שאין לרמות קרבן שהוא קדוש קדושת הגוף לנדר לבדק-הבית או לצדקה שאין בו קדושת הגוף, ומתקשה אף בדינו של תרומת-הדשן ביחס לקנס.

לסכום יש לומר כי להלכה, למרות הקשיים שבתשובת המהר"ם מינץ, דבריו נתקבלו להלכה ע"י הרבה פוסקים⁵⁶ בכפוף לכך שמדובר בנדרי צדקה כנ"ל.

49 ראה בית-שמואל אה"ע סי' צא סק"ג ושו"ת בית-יעקב סי' קע"ג.

50 מהדורא קמא ח"ג סי' קצ"ה.

51 בית יעקב שם ושואל-ומשיב שם סי' קצ"ו.

52 ראה כנה"ג אה"ע סי' צא הגב"י ח וב"ש שם סק"ט. אולם ראה ב"ח חו"מ סי' קלב.

53 ראה מאירי לב"מ שם.

54 כך גם נמצא בחלקת-מחוקק אה"ע סי' צא סק"ז ביחס לדינו של תרומת הדשן, אך בגוף התשובה מבואר שמדובר בנשואה שעברה וחויבה בקנס, וצ"ע.

55 ראה חלקת-מחוקק, ט"ו, ב"ש ופ"ת שם.

56 כאמור הבית-שמואל שם התקשה בדבריו ובכ"ז לבסוף מצטט ממנו, וז"ל: "אשה הנו"נ בבית אם נדרה לצדק' צריך לשלם בשביל'...". אף כפי שזכר האחרונים מחלקים בין

צדקה מדין מזונות

עד כה דנו בשאלה אם צדקה שלה בפועל או נדר לצדקה מחייבים את הבעל. לא העלינו את האפשרות שהבעל חייב לתת לה כסף או דבר אחר שתוכל להשתמש בו לשם צדקה. אולם יש לדון אם להכיר בחיוב כזה מדין מזונות. חיובו במזונותיה אינו מצומצם לאוכל וכולל גם את שאר צרכיה היסודיים ככסות, מדור וכד'.⁵⁷ וא"כ יש מקום לומר שהוא כולל גם ספוק אפשרויותיה לתת צדקה בנסיבות מסוימות. כך אפשר להסיק מתשובתו של ר"מ פיינשטיין שליט"א.⁵⁸ המקור לכך מצוי בכתובות סב, ב, שם נאמר כי המשרה אשתו על ידי שלישי לא יפחות לה מסך מסוים של סעודות לשבוע. בחשבון שעושה הגמ' נשארות סעודות מיותרות,⁵⁹ ולכן היא מסבירה כי אלו באות לצורך ארחי ופרחי.⁶⁰

ר"מ פיינשטיין דן בשאלה מנין נובע חיוב זה, ומסביר "ולכן צריך לומר שכיון שהוא דבר שכל אדם נותן כשמזדמן לו, הוא בכלל חיוב מזונותיה. דאין יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תתבייש ולא תתן". מכאן הוא מביא ראיה לשיטת הר"ן בסוף פרק אע"פ שחיוב אב למזונות בניו הקטנים הוא מדין מזונות אשתו. שכיון שהם כרוכים אחריה, לא יכול לומר לה שתהיה אכזרית ולא תזונם, ואגב שזן אותה הוא מוסיף לה בשבילם. יתר על כן הוא מחדש "וגם נלע"ד ברור לפ"ז דבר חדש שאם האם דרה יחד עם בניה, אף שהם יותר מבני שש, ברצון האב, יתחייב לזון גם בניו, ולא גרעי מארחי ופרחי כיון שדרים אצלה, ואין יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תתן להם מזונות".

לפנינו מקור חדש לחייב אב אף במזונות בניו הגדולים, כשהם דרים אצל אמם מדעתו. ומכאן השלכה לעניננו, יתכן שהאשה יכולה לדרוש כסף או דבר אחר שדרך לחלקו לעניים, כדי שלא תקלע למצב מביש שבו אין לה לתת אף צדקה מועטת. הדבר אמור הן ביחס לבניה או קרוביה ואף ביחס לאנשים אחרים שיכולים להיות בגדר "אחרי ופרחי". ואולי אף נאמר כי בבת עשירים או אשת עשיר, שעולה עמו ואינה יורדת עמו, ורמת מזונותיה גבוהה יותר, אף חיובו מדין "ארחי ופרחי" עולה.

איברא שצריכה עוד עיון השאלה מדוע דין זה ביחס ל"ארחי ופרחי" לא הובא בפוסקים.⁶¹ ואולי יש לפרש דאינו חיוב קבוע ומוגדר כמו מעה כסף שניתן לצרכיה האישיים (שו"ע אה"ע ע, ג) אלא הוא תלוי בנסיבות. כך, יש לו פחות מקום במקרה שלא השרה אשתו ע"י שלישי אלא יושב עמה, והוא יכול לדאוג לעניים ולאורחים. אך אפילו אז יש מקום לומר כי בדיעבד אם הזדמן עני

נשואה ופנויה, ראה בית-יעקב ושואל ומשיב שם, ברמ"ב ליו"ד סי' רמח וערוך השלחן ליו"ד שם אות יא.

57 ראה טשו"ע אה"ע סי' עג סעיפים א' ו' ופד"ר ב עמ' 280.

58 אגרות משה, אה"ע סי' קו.

59 היינו אחת, שמים או שלש ואפילו ארבע, ראה בסוגיה ושמ"ק שם.

60 "אורחי, אורחים המשתהים שבת או חדש. פרחי, עוברים לזרעם... רש"י שם סא, א.

61 וכבר תמה הלח"מ בפ"ב מהל' אישות ה"י על הרמב"ם שהשמיטו.

לביתה ונתנה לו סכום קטן או בגד ישן שבבית, נכיר בנתינה זו מדין "ארחי ופרחי"⁶².

ואולי אף נאמר כי יש ויכולה היא לכופו לתת לקרובה העני וכד' שקשה לה להתאכזר אליו ולעמוד בצעריו.

בחדוש זה אפשר להסביר את החלק השלישי שבתשובת מהר"ם מינץ הנ"ל, וז"ל: "וגם נ"ל אם היתה אחותה בעלת צדקה ורצתה ליתן לקרוביה דבר נכון לפי עושרה כדרך נשים עשירות, שלא הי' בעלה מצוי למחות בידה כדתני' בפרק המדיר את אשתו (עא, ב) שלא תלך לבית האבל או לבית המשתה יוציא ויתן כתובה מפני שנעל בפניה, ואמרינן בגמ' א"ר הונא (לפנינו — רב כהנא) המדיר את אשתו שלא תשאל ולא תשאל נפה וכברה יוציא ויתן כתובה כו' מפני שמשיא' שם רע וכו' א"כ ש"מ כל מה שדרך נשים לעשות, אפילו מידי דאית ביה חסרון כיס, לא מצוי הבעל למחות בידה, הי' לא שנא וכ"ש מה אפילו לדבר הרשות אינו יכול למחות בידה מכ"ש ליתן צדקה שהוא מצוה רבה". וקשה, שם בכתובות נאמר שלא יגביל אותה בבקוריה ויחסי שכנות שלה, ואם לא כן, יוציא ויתן כתובה. אך מנין שחייב לשלם מכיסו צדקה שהיא רוצה או נודרת לתת? וז"ל ערוך-השלחן: ⁶³ "והדבר תמוה דאין ביכולתה ליתן בעל כרחו".

אולם לפי הדברים הנ"ל אפשר להסביר כי חיובו הוא מדין מזונות. כמו שבעל לא יכול להגביל דרכיה ולהשיאה שם רע בשכנותיה כנ"ל, כן לא יכול להניח לה לנהוג ולהראות נאכזרית כלפי קרוביה, ולכן חייב לשלם אף מכיסו לצורך זה מדין חיובו במזונותיה. כמו שראינו ביחס לארחי ופרחי.

ואולי בדרך זו יש גם להסביר דברי הנו"ב הנ"ל ⁶⁴ כי יש מקום לכפות בעל ליתן צדקה עבור אשתו המעוברת כאשר במשפחתה היה נהוג כך. ⁶⁵

שתוף נכסים

כמעט והייתי אומר כי מקור מודרני להכרה בצדקתה של האשה יש למצוא בדברי אחד מגדולי האחרונים, המהרש"ם, ⁶⁶ בדבר שותפות נכסים בין הבעל

62 ונפק"מ יש בין נתינה מדין זה לבין נתינה מכח דברי הגמ' בסוף ב"ק שנ"ל. במקום שאין חזקת רשות הבעל, כגון שידוע שהבעל מקפיד שלא לתת, יתכן ובכל זאת נכיר בנתינה זו מכח דין מזונות כשהמקבל היה בגדר "ארחי ופרחי".

63 יו"ד שם אות יא. ושם באות יג הוא רוצה לחדש בנגוד לדעת הנו"ב הנ"ל (ראה הערה 27) כי יש להסביר זאת מדין כפיה לצדקה. מכיון שההלכה היא שכופין על הצדקה, וכיום אין לנו ב"ד בעל כח כפיה, הרי שאם רב העיר אומר שזהו מקרה שהי' ראוי לכפותו, יכולה היא לתת על חשבוננו ואף ללא ידיעתו, ע"כ. ודוחק הוא, וכן משמע בראש תשובת המהר"ם מינץ שם כי ב"ד או עבור כופה על הצדקה ולא יחיד.

64 ראה הערות 27, 28.

65 לאור הדברים האלה כדאי לבחון אפשרות הסבר חדש בדברי הגמ' כתובות מח, א כי "דבר אחר" הנו צדקה. היינו, כי הכונה לכסף או דבר אחר שניתן לאשה לצורך נתינת צדקה בדומה לתכשיט האמור שם.

66 בתשובותיו, ח"א סי' מה.

והאשה. מוסד זה של "שתוף נכסים" הוכר בזמן האחרון בכמה מדינות, ובית המשפט העליון הנהיגו גם בארץ. לא כאן המקום לברר סוגיה סבוכה זו. בעיקרו של דבר ניתן לומר כי זה הוא רעיון זר לרוחו של המשפט העברי. להלכה דרכים אחרות להבטחת מעמדה ושמירת רכושה של האשה.⁶⁷

אולם בין כך רשאים בני הזוג להסכים כרצונם על שתוף נכסים או כל דרך אחרת בהסדר יחסי הממון שביניהם. ואל יהי הדבר קל בעינינו. ד"ר רקובר⁶⁸ מביא תשובה וכן פס"ד ישראלי בהם הכירו בהסכם כזה, למרות שלא היה מפורש, והתשובה נוגעת ישירות לענייננו.

המהרי"ק (שרש נו) עוסק בשטר תנאים שכתוב בו "וישלטו בנכסיהם שוה בשוה", בענין בעל שתפס כל נכסי אשתו בטענה שהיא מורדת. וז"ל: "וכל זמן שלא יביא ראיה (על מרידתה) לא מיבעיא שאין יכול לתפוס נדוניותה שהכניסה היא, אלא אפילו מה שהכניס... כי ע"מ כן מכניסין הנדוניות, שיהנו מהן הבעל והאשה יחד, ומשועבדים כל הנכסים גם למזונות האשה ולפרנסתה, וכ"ש בהיות התנאים מבוארים ביניהם שישלטו שניהם שוה בשוה בנכסים ולא יבדילו זה מזה... דהיינו שיהיה הנכסים עומדים בחזקת שניהם, למען שגם היא תזון ותתפרנס מהם...".

מכאן דן המהרש"ם הנ"ל באשה גבירה שנתנה צדקה גדולה לאחותה וטען בעלה כי נתנה משלו בלא רשותו. וז"ל: "עוד יש לי לדון בזה, דהנה בשו"ת טטו"ד ח"ג סי' קפ"א, העיר השואל, דבזה"ז שכותבים בהתנאים וישלטו בנכסיהן שוה בשוה, יש רשות לנשים ליתן צדקה, והוא דחה דבריו בשתי ידיים, דלשון זה הוא שופרא דשטרא, ולשון ברכה בלבד, ולא דרך תנאי, ועוד דקאי על נכסי מלוג שלה ע"ש". אולם בנגוד לדבריו מביא המהרש"ם דברי המהרי"ק הנ"ל ואומר: "הרי דס"ל למהרי"ק דאם כתבו בהתנאים לשון זה קאי התנאי גם על נכסיו, והוא תנאי גמור, א"כ יש מקום גדול לדברי השואל, ואפשר שבזמן הש"ס וש"ע לא נהגו לכתוב כן, משא"כ בזה"ז, ואף שאין בידינו לחדש דבר זה, אבל עכ"פ יש לקיים דברי רמ"מ הנ"ל (ר' משה מינץ — מהר"ם מינץ), דבעשירה גדולה ונדרה לפי ערך עשרה, ובפרט שכבר קיימה דבריו ונתנה, בודאי מעשי קיימין, ואין להוציא מיד המוחזק, דבזה לכו"ע מועיל תנאי דישלטו בנכסיהן שוה בשוה".⁶⁹

שוב אנו רואים כי לאור המגמה להקל בשאלת הצדקה, נותן המהרש"ם לתנאי הנ"ל אף נפקות קנינית, לפחות ביחס לצדקה שנתנה לעני. הפסק דין הישראלי ידוע בשם פס"ד בריקר.⁷⁰ התעוררה שם בעיה של זכויות בני הזוג בנכסים שברשותם, והשופט קיסטר, שדן בענין לאור המשפט העברי, אומר, אולי קצת בהפרזה, כי "במסגרת המשפט העברי יש מקום לביה"ד

67 ראה מאמרו של אמור" ד"ר ז. ורהפטיג שליט"א "שתוף נכסים בין בעל ואשתו" שפורסם בכרך א' של "דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות" עמ' 189, ומחקרו של ד"ר רקובר "יחסי ממון בין בני זוג" שפורסם בחוברת א' לסדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי שיצא ע"י משרד המשפטים.

68 ראה הערה הקודמת.

69 אם כי אין להניח כי המהר"ם מינץ כוון להסבר זה, הרי אפשר להסביר דינו לאו דוקא מטעמו.

70 ע. א. 235/65, פד"י כ(1) 589. וראה גם ע. א. 620/70 (זאבי), פד"י כו(2) 445, 453.

לברר זכויות בדרך אומדנה לפי הנסיבות". ובהתאם לכך הוא מסיק שבני הזוג באותו מקרה התכוונו שכל רכושם יהיה משותף. אם נמשיך בקו מחשבה זה הרי שהדבר אמור גם ביחסי ממון של בני הזוג כלפי חוץ, וכאמור, ביחוד בענין צדקה, נכיר בנתינה שלה מכת זכותה בכסף או בנכס שנתנה. ואמנם בזוגות שלפי תנאי חייהם ואופיים יש להניח כי התכוונו שכל רכושם יהיה משותף, יש גם יותר מקום להכיר בעיסקות האשה וביחוד בצדקה שלה. עוד יש לומר כי ל"אזירה" זו של שתוף נכסים, במדה והיא קיימת, יש השפעה גם על חזקת הרשות של הבעל שנידונה לעיל. כלומר, אף שלא נקבל את ההנחה שזוג זה או אחר הסכים לשתוף נכסים הרי מתגברת החזקה כי לפחות הרשה הבעל לאשתו לעסוק ברכושו ובכספו ולחלק ממנו לצדקה.⁷¹

סכום

לסכום בעית הצדקה, הרי ראינו כי בגמרא (סוף ב"ק) נאמר שמקבלין מן הנשים צדקה מועטת או אף מרובה שבהתאם לעשרם אפשר להניח כי הבעל הרשה לתת. מעבר לכך מצאו הפוסקים דרכים חדשות להכרה בצדקה שלה, ולאן דוקא מועטת, אם ע"י הרחבת חזקת הרשות באשה שהיא בחזקת נר"נ בתוך הבית בזמן הזה, אם ע"י חיובו מדין מזונות, ואם ע"י ראייתם כשותפים בנכסים.

באשר לנדרי הצדקה הסתפקנו אם יכול למחות לאחר הנדר, וכן ראינו שיש מקום לחיובו מדין חיובו בקרבנותיה, ובמיוחד בנדרי פנויה שנשאת. בולטת המגמה להקל בשאלת הצדקה לעומת שאלות מקבילות אחרות. כמו שראינו בערוה"ש לענין אשה עובדת, במהר"ם מינץ לענין דמוי צדקה לקרבן ובמהרש"ם לענין שתוף נכסים.

71 אולם במדה והאשה עובדת ויש לה כספים משלה כנ"ל, יש לומר כי חזקת הרשות והשליחות נחלשת.